

RİSKTEN KORUNMA ARACI OLARAK TÜREV ÜRÜNLERİN GELİŞMİŞ ÜLKELER VE TÜRKİYE'DE KULLANIMI

Prof. Dr. Kemalettin ÇONKAR*
Arş. Gör. H. Ali ATA**

ÖZET

Uluslararası finans sisteminde faiz oranları ve döviz kurlarındaki değişiklikler bankacılıkta risk yönetimi ihtiyacını ortaya çıkarıyor ve böylece bankalar rishten korunma tekniği olarak türev ürünlerini kullanmak zorunda kalmışlardır.

Çalışmamızda türev ürünlerin Türkiye'de ve gelişmiş ülkelerde kullanımına ilişkin bankacılık verileri kullanılarak bir karşılaştırma yapılmıştır. Son yıllarda ülkemizde bu ürünlerin işlem hacminde ciddi artışlar ortaya çıkmıştır. Buna rağmen türev ürünlerin kullanım seviyesindeki gelişme, gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında yetersiz bir gelişme göstermiştir.

ABSTRACT

Changes in interest and exchange rates in international financial system have revealed the need of risk management and thus banks had to use derivatives to hedge from financial risks.

In this article, the use of derivatives in Turkey and developed countries have been compared by using banking data. Recently, the trading volume of these derivatives in Turkey significantly increased. However the progressing level of using derivatives in Turkey have not developed so sufficiently as developed countries.

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü

** Cumhuriyet Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü

GİRİŞ

Son yıllarda finansal sistemde yaşanan çeşitli gelişmeler, piyasalarda aşırı fiyat dalgalanmalarına neden olmuş ve risk unsurunu ön plana çıkarmıştır. Özellikle 1973 yılında Bretton Woods sisteminin sona ermesiyle birlikte, döviz kurlarının sürekli dalgalanma göstermesi sonucunda uluslararası alanda faaliyet gösteren bankalar, ciddi şekilde kur riski ile karşı karşıya kalmışlardır. Yine aynı dönemde uluslararası piyasalarda faiz oranlarındaki dalgalanmalar ve sabit faizle borçlanmanın yanı sıra değişken faizle borçlanma eğiliminin artması, faiz riski sorununu da gündeme getirmiştir.

Bu ortamda bankacılıkta risk yönetimi konusu önem kazanmaya başlamış ve özellikle artan kur ve faiz riskleri nedeniyle bankalar yeni teknikler geliştirmeye çalışmışlardır. Bu teknikler içinde türev ürünlerin önemi her geçen gün biraz daha artmaktadır.

Çalışmamızda önce söz konusu türev ürünlerin kısa bir tanıtımı yapılmıştır. Daha sonra Dünyada türev ürünlerin kullanımındaki gelişme, topluca ve türlerine göre sunulmuştur. Son kısımda ise türev ürünlerin kullanımını da ülkemizdeki gelişme ve son durum ortaya konulmuştur. Böylece ülkemiz ile gelişmiş ülkeler arasında türev ürünlerin kullanımındaki farkları karşılaştırma ve değerlendirme imkanı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

I. BANKACILIKTA RİSK VE RİSKTEN KORUNMA

Bankaların geleneksel bankacılık faaliyetlerini uzaklaşarak türev ürünleri işlemlerine yönelmelerinin arkasında, temel olarak ekonomik koşulların zorlayıcı olduğu ortamlarda hem kendilerini hem de müşterilerini artan finansal risklere karşı koruma ve bu riskleri kontrol etmek üzere müşteriye mal tacir.

Özellikle uluslararası bankacılık alanındaki gelişmeler, bankaların karlılıklarına olan katkısı yanında sektöre yeni problem ve riskleri de beraberinde getirmiştir. En belirgin risk döviz kurlarındaki dalgalanmalardan kaynaklanmıştır. Böylece bir ölçüde yabancı

paralı işlemlerin payı artan bankalar döviz kurlarındaki değişmelere bağlı olarak önemli boyutlara ulaşan zararlarla karşılaşmışlardır¹.

Ayrıca döviz kurlarındaki dalgalanmalar, faiz oranları üzerinde de etkili olmuş ve faiz oranlarındaki değişkenliğin yarattığı belirsizlik ortamında bankalar faiz riski sorunuyla da karşı karşıya kalmışlardır².

Böylece bankacılıkta “risk” kavramı daha büyük bir önem kazanmış ve bankalar bu risklerden korunmaya yönelik olarak çeşitli risk yönetim politikaları ve teknikleri geliştirmeye başlamışlardır. Risk yönetim teknikleri, gerek bankaların kendi pozisyonlarını koruması veya gelecekte zarar sağlaması; gerekse müşterilerine bir hizmet olarak sunulması açısından bankacılık çevrelerinde önemli bir rol oynamıştır.

Bankacılığa karşı oluşan risklere karşı geliştirilen teknikler arasında uygulanan en belirgin yöntem “hedging” yöntemi olup, hedging yapmanın temel mekanizması; gelecekte oluşması beklenen bir fiyatın bugünden saptanarak gelecekteki nakit giriş-çıkışlarının şimdiden garanti altına alınması esasına dayanmaktadır³. Başka bir ifadeyle, gelecekteki nakit akışlarının bugünden belirlenen fiyatlarla sabitlenerek belirsizliğin elimine edilmesidir. Hedging mekanizmasının özünü oluşturmaktadır.

Hedging, önciyü kullananlar, ürün ve yöntemleri genel olarak içsel ve dışsal yöntemler olarak ikiye ayırılmaktadır. İçsel yöntemler organizasyonun kendi bünyesinde risklere karşı aldığı tedbirlerdir. Bunların içinde firmanın aktif-pasif yapısının ayarlanması, fiyatlandırma politikalarının ayarlanması gibi önlemler sayılabilir. Dışsal yöntemler ise firma dışında sağlanabilen çok geniş seçeneklere sahip finansal enstrümanları ve stratejiler içerir⁴. Bu

¹ Ekrem KESKİN, *Bankacılıkta Risk ve Sermaye*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, 1993, s.8.

² Arman KIRILCI, “Mali Risk Nedir, Nasıl Yönetilir?”, *Finans Dinyası Eki*, Sayı:32, Ağustos, 1992, s.3.

³ ASOMEDYA, “Finansal Risk Yönetimi Dosyası”, *Ankara Sanayi Odası Dergisi*, Ocak, 2001, s.43.

⁴ Suat TEKER, *Faiz Oranı ve Döviz Kuru Riski Yönetimi*, Ekonomik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s.21.

yöntemler ise forward, futures, swap ve opsiyon olarak adlandırılan ve türev ürünler olarak bilinen finansal enstrümanlardır.

Hedging enstrümanları ya da türev ürünler, riskten korunma amacıyla kullanılabilceği gibi; spekülasyon amaçlı da kullanılabilirlerdir. Risk almayı sevmeyen kuruluşlar savunmaya yönelik hedging stratejileri kullanırken, riskten kaçınmayan daha aktif kuruluşlar ise riskten korunmanın yanı sıra piyasalarda ortaya çıkabilecek kâr fırsatlarını değerlendirerek spekülatif bir kazanç sağlamayı istemektedir.

Bankacılıkta türev ürünler hem riskten korunma hem de spekülasyon amacıyla kullanılabilirler gibi bankaların dışında bankaların türev ürünleri kullanma nedenlerini ve türev ürünlerin bankalara sağladığı başlıca faydaları şu şekilde özetlememiz mümkündür:

-Bankalar bu ürünleri kendi fonlarına işlemleri için kullanabilecekleri gibi fonların maliyetini düşürmek ve yeni pazarlarla bağlantı kurmak için kullanabilirler.

-Bu ürünleri müşterilerine bir müşteri hizmeti olarak sunarlar. Böylece bankaların müşterilerinin gereksinimlerini daha etkin olarak tatmin edebilecek ürün pazarlamaya sahip olurlar.

-Ayrıca bu hizmetleri tamamlayabilmek için yeni pazarlar da yaratabilirler. Bu da bankalar için bir gelir kaynağı olmakta ve ürünlerin likiditesini artırarak finansal hizmetlerin seçimi açısından müşterilerinin daha geniş bir tercih alanına sağladıkları faydalarıdır.

-Son olarak vade dönüşümünü içeren bu ürünler bankalar açısından maliyetin karışımı ve fonların elde edilebilirliğini geliştirirler.

⁵ OECD, *Accounting Standards Harmonization*, New Financial Instruments, No:6, Paris, 1991, s.9

II. RİSKTEN KORUNMA YÖNTEMİ OLARAK TÜREV ÜRÜNLER

Türev ürünler, fiyatları bir başka ürünün fiyatına bağlı olan ürünler ya da vade sonundaki değeri sözleşmeye konu olan varlığın fiyatı tarafından belirlenen finansal ürün⁶ olarak tanımlanabilir.

Türev ürünler tüm dünyada ya düzenli borsalar aracılığıyla ya da tezgah üstü düzenlemelerle işlem görmektedirler. Türev ürünlerin işlem gördüğü bu piyasalara türev piyasalar ya da vadeli işlem piyasaları denilmektedir.

Türev ürünlerin başlıcaları olarak forward, futures, opsiyon ve swap'lar sayılabilir. Bu ürünlerin ortak özelliği, serideki bir tarihte teslimatı yapılmadıkça herhang bir malın veya finansal varlığın bugünden alım veya satımının yapılmamasıdır.

Bu genel açıklamalar doğrultusunda yukarıda sayılan türev ürünleri kısaca tanıtmakta fayda vardır.

A) FORWARD SÖZLEŞMELERİ

Forward işlemleri belli bir tarihte teslimi şartıyla, herhangi bir kıymetin vadesi, miktarı ve fiyatının taraflarca bugünden belirlenerek sözleşmeye bağlanması⁷ olarak tanımlanabilir. Bu işlemler belirli bir malın, menkul kıymetin veya dövizin ilerdeki bir tarihte, anlaşma tarihinde belirlenen fiyata alınması veya satımını öngörmektedir.

Forward işlemlerin en temel özelliği organize borsalarda işlem yapılmaması ve dolayısıyla fiyat, miktar, vade gibi unsurların standart olmayıp, tarafların karşılıklı anlaşmasıyla belirlenmesidir.

B) FUTURES SÖZLEŞMELERİ

Futures sözleşmeleri belli miktardaki ve belli miktardaki bir mal veya finansal varlığın sözleşmenin yapıldığı tarihte belirlenen

⁶ Turhan KORKMAZ, *Hisse Senedi Opsiyonları ve Opsiyon Fiyatlama Modelleri*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 1999, s.7.

⁷ Ali CEYLAN, *Finansal Teknikler*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2002, s.369.

fiyattan, gelecekte belirlenen tarihte teslimini öngören bir sözleşmedir⁸.

Bunlar vadeli işlemlerin standartlaştırılarak borsalarda işlem görür şekle getirilmiş olanıdır. Bunun doğal bir sonucu olarak da, bu işlemlerde vade, sözleşme büyüklüğü ve teslim şartları ilgili borsalar tarafından belirlenmektedir.

C) SWAP

Swap, karşılıklı değişim anlamına gelmektedir. Swap sözleşmelerinde taraflar faiz ya da para gibi iki varlığın gelir akımlarını gelecekte belli bir tarihte değiştirme konusunda anlaşmaktadır. Swap işlemi, piyasalar arasında arbitraj fırsatları yaratır ve iki tarafın önceden belirlenen ödeme planlarını değiştirmelerine imkan tanıyan işlemler olarak tanımlanabilir.

Swap işlemlerinde amaç; borç maliyetini azaltmak, faiz oranlarında ve döviz kurlarında meydana gelecek olan dalgalanmaların yaratacağı riskleri minimize etmektir.

D) OPSİYONLAR

Opsiyonlar, sahibine bir finansal varlığın, gelecekte belirlenen bir tarihte veya belirli bir zaman süresi içerisinde, prim karşılığında, önceden belirlenmiş bir fiyattan satma veya satın alma hakkını veren sözleşmelerdir.¹⁰

Opsiyon sözleşmeleri tarafında birine seçme hakkı tanırken diğer tarafa bir zorunluluk getirmektedir. Opsiyon sahibi veya kullanıcısı olarak isimlendirilen taraf belirlenen prim karşılığında alma veya satma hakkını elde ederken, opsiyon yazıcısı veya yükümlüsü sınırlı veriler tarafında zorunluluk altına girmektedir. Böylece opsiyon kullanıcısı sınırsız bir risk karşılığında sınırsız bir kar olanağına kavuşurken; opsiyon yükümlüsü sınırlı bir gelir karşılığında sınırsız bir zarar riski altına girmektedir.

⁸ Fulya ALPAN, *Örneklerle Futures Anlaşmalar ve Opsiyonlar*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, s.3.

⁹ Ali CEYLAN, *Finansa Teknikleri*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2002, s.233.

¹⁰ İhsan ERSAK, *Finansal Ürünler*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.94.

III. GLOBAL FİNANS SİSTEMİ İÇERİSİNDE TÜREV ÜRÜNLER

Günümüzde finansal türev ürünlere dayalı olarak gerçekleşen işlem hacmi dünya ticaret hacminin çok üstünde gerçekleşmektedir. Uluslararası Swaplar ve Türev Ürünleri Birliği (ISDA) raporlarına göre 2001 yılı Haziran ayı itibariyle global tezgah üstü piyasalardaki türev ürünleri bakiyesi 57 trilyon doları aşmıştır.

Türev ürünler hacminin son yıllarda bu derece artış göstermesinin en önemli sebebi finansal piyasalarda yaşanan krizler olmuştur. Böylece gerek bankalar gerekse diğer finansal kuruluşlar ortaya çıkan finansal risklerden korunma ve gelecekte ortaya çıkabilecek muhtemel riskleri en iyi bir şekilde yönetmek için türev ürünleri işlemlerine yönelmişlerdir. Ancak türev ürünleri işlem hacmininle bağlanan bu gelişmelere rağmen türev ürünleri ilgili konsolide verilere ulaşmak çok kolay olmamaktadır.

Türev piyasalara dönük olarak bugüne kadar yapılan en kapsamlı çalışma, Basel Bankacılık ve Gözetim Komitesi ile IOSCO (International Organization of Securities Commission) tarafından 1999 yılı sonunda ortaklaşa hazırlanmıştır. Bu raporla gelişmiş finans piyasalarında faaliyet gösteren 71 adet banka ve aracı kurumun 1998 yılı itibariyle türev ürünleri işlemleriyle ilgili bilgiler yer almaktadır. G-10 üyesi ülkelerin banka ve aracı kuruluşlarının 1998 yılı raporlarınıca yararlanılarak hazırlanan bu rapor, türev ürünlerle ilgili işlemlerin banka bilanço büyüklüğüne kıyasla çok üstünde gerçekleşmeye başladığını göstermektedir. Şöyle ki, 1998 yılı sonu itibariyle bu ülkelerin finans piyasalarında faaliyet gösteren banka ve aracı kurumların 7.753.951 milyon dolarlık toplam varlığına karşılık, yaptıkları türev ürünleri işlem hacmi 7,4 kat daha fazlasıyla 130.942.489 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Türev ürünlere yönelik olarak Bank For International Settlements (BIS) tarafından 2001 yılında yapılan çalışmada ise 48 ülkedeki merkez bankası ve para otoritelerinin hazırladığı raporlardan yararlanılarak türev ürünleri piyasa faaliyetleriyle ilgili bilgiler yer almaktadır. Tezgah üstü türev ürünleri piyasa istatistiklerinden yola

çıkılarak hazırlanan bu raporda, son yıllarda türev ürünlerin ortalama günlük işlem hacminde ciddi artışlar yaşandığı görülmektedir.

Tablo 1. Global Tezgah Üstü Türev Ürünleri Piyasası Ortalama Günlük İşlem Hacmi (Milyar Dolar)

Kategori	1995	1998	2001
I- Döviz İşlemleri	688	959	853
1- Döviz forward ve swapları	643	862	786
2- Para swapları	4	10	7
3- Döviz opsiyonları	41	87	60
4- Diğer	1	-	-
II- Faiz İşlemleri	151	265	489
1- Vadeli faiz sözleşmeleri	11	74	129
2- Faiz swapları	63	15	331
3- Faiz opsiyonları	21	36	29
4- Diğer	2	-	-
TOTAM	880	1264	1387

Kaynak: BIS, Foreign Exchange and Derivatives Market Activity in 2001, s.18.

1995 yılında 880 milyar dolar olarak gerçekleşen türev ürünleri günlük işlem hacmi 1998 yılında % 43,5 artarak 1.263 milyar dolara ulaşmıştır. 2001 yılında ise 1.387 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılında artış, 1995 yılına göre % 57,6 olup, bu dönemde faizle ilgili gerçekleşen işlemlerde ciddi bir artış olduğu söylenebilir. Bu durum son yıllarda finansal piyasaların sadece kur riskine değil, aynı zamanda faiz riskine de duyarlı hale geldiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca toplam içerisinde en fazla payı süren ürün çeşidi döviz forward ve swaplarıdır. 1995 yılında toplam içerisindeki payı % 73 iken, 2001 yılında % 50,6'ya gerilemiştir. Bu ise son yıllarda farklı ürün kategorilerine dönük türev faaliyetlerinde de bir gelişme yaşandığını ortaya koymaktadır.

Gelişmiş piyasalarda türev ürünler işlemlerinin yoğunluğunu ortaya koyabilmek açısından ABD'de Hazine Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren ve ulusal bankaların denetiminden sorumlu olan The Office of The Comptroller of The Currency (OCC) tarafından her üç yılda bir hazırlanan türev ürünleri raporu, bankaların türev ürünleri faaliyetlerine son derece önem verdiklerini göstermektedir.

ABD'deki 400 adet banka ve yatırım şirketlerinden elde edilen bilgilerden yararlanılarak oluşturulan bu raporda, bankaların 2000 ve 2001 yılları itibariyle toplam varlıkları ile türev ürünleri işlemleri Tablo.2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. ABD'deki Banka ve Yatırım Şirketlerinin Türev Faaliyetleri (Milyon Dolar)

BANKA ve YATIRIM ŞİRKETİ	2000			2001		
	Top.Varlık	Türev Ürün	TÜ/TV	Top.Varlık	Türev Ürün	TÜ/TV
25 Büyük Banka	3.020.272	40.295.768	13,3	3.385.647	45.110.369	13,3
Diğerleri	1.829.740	24.757.77	0,135	1.630.840	275.379	0,167
TOPLAM	4.850.012	65.053.535	8,36	5.016.487	45.385.748	9,05

*Tablo bilgileri, Ocak 2002'de Derivatives Report Fourth Quarter 2000-2001 raporundan yararlanılarak oluşturulmuştur.

ABD'deki bankacılık sektörü içerisinde türev ürünleri işlemlerinin, bankaların toplam varlıklarının çok üstünde bir büyüklüğe sahip olduğu görülmektedir. Ancak bu büyüklüğün daha ziyade 25 büyük bankanın faaliyetleri sonucunda gerçekleştiği dikkat çekmektedir. Sekördeki 25 büyük bankanın varlıklarının 13 katından daha fazla türev ürünleri işlemi yaptıkları ve 2001 yılında toplam işlem hacminin % 99'unu bu bankaların gerçekleştirdikleri görülmektedir. Dolayısıyla sektördeki büyük bankaların risk yönetimine daha fazla önem verdikleri ve gerekli riskten korunma gerekse spekülatör amacıyla türev ürünleri daha fazla kullandıkları ortaya çıkmaktadır.

IV. TÜRK BANKACILIK SİSTEMİNDE TÜREV ÜRÜNLERİ

Son yıllarda sıkıltı yaşanan finansal krizlere beraber artan döviz kuru ve faiz oranı risklerini kontrol etmek ve bu risklerden korunmak amacıyla türev ürünler Türk bankacılık kesiminde yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Özellikle 1994 yılında yaşanan finansal kriz, türev ürünlerinin kullanım ve önemi konusunda bankalara itici etkide bulunmuştur.

Bu kriz sonrası dönemde Türk bankacılık sisteminde türev ürünler yoğun bir şekilde işlem görmeye başlamış ve bankaların

bilanço dışı yükümlülükleri içerisinde türev ürünlere ait döviz ve faiz haddi ile ilgili işlemler önemli artışlar gerçekleştirmiştir. 1994 krizi öncesi dönemde türev ürünleri işlemlerinin toplam bilanço dışı yükümlülükler içerisindeki payı %5 iken, bu dönemde artış kaydetmiş ve %35'lere ulaşmıştır*.

Türkiye'de türev ürünlerle ilgili olarak bankaların yaptığı döviz ve faiz haddi ile ilgili işlemler Tablo.3'de 1996-2000 yılları itibariyle gösterilmiştir.

Tablo 3. Bankaların Döviz ve Faiz Haddi ile İlgili İşlemleri (Milyar TL)

Bankalar	1996	1997	1998	1999	2000
Ticaret Bank.					
Faaliyet Ser. Bank.	1.148.228	1.482.338	349.411	871.362	1.169.197
Döviz Ser. Bank.	1.51.905	1.505.481	11.951.921	25.533.351	46.517.940
Fon. İ. Bank.	-	-	-	556.328	1.082.224
Yabancı Bank.	323.093	1.979.823	2.548.976	6.745.500	8.687.235
Türkiye'de Kur. Yabancı Bank.	168.855	897.780	1.101.678	2.314.499	3.221.992
Türkiye'de Şube Açan Yab. Bank.	154.238	1.082.043	1.447.298	4.431.001	5.465.243
Ticaret Bank. Top.	2.114.376	6.633.309	4.350.315	41.624.511	58.751.989
Kal.veYat.Bank.					
Kamu Ser. Bank.	86.848	128.353	196.544	446.560	682.768
Özel Ser. Bank.	40.651	25.455	55.933	100.894	227.888
Yab. Ser. Bank.	11.872	145.152	55.033	117.945	572.784
Kalkınma ve Yat. Bank. Top.	139.371	308.960	337.510	595.400	1.483.440
GENEL TOP.	2.255.697	6.942.269	15.187.830	42.321.941	60.235.429

* Veriler Türkiye Bankalar Birliği, Bankalarımız 1998,1999, 2000 yayınlarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

1996 yılında 2.255 trilyon TL olan türev ürünleri işlemleri 2000 yılına gelindiğinde 60.235 trilyon TL'na ulaşmış, dolar bazında %327 oranında artmıştır. 1990'lı yılların başlarında türev ürünler bankaların bilanço büyüklüklerinin ancak %'i iken 1991'de %2 ve

* Türk bankacılık sektörüne ait bilanço bilgileri ve bilanço dışı işlemlere ilişkin veriler, Türkiye Bankalar Birliği'nin Bankalarımız 1993, 1994 ve 2000 Kitapları'ndan elde edilmiştir.

1992’de %5) kadar bir paya sahipken, 1996 yılında bu oran %25 ve 2000 yılı sonunda %58’e çıkmıştır.

Mevduat ve kredi hacimleri itibariyle de gelişmelere baktığımızda türev ürünlerde son yıllarda ciddi artışlar yaşandığı görülmektedir. 1991 yılında türev ürünleri işlemlerinin mevduat toplamına oranı %4 ve kredi hacmine oranı %5 iken, 1996 yılında bu oran mevduat için %37 ve kredi hacmi için %58 olmuştur. 2000 yılı sonu itibariyle ise türev ürünleri işlem hacmi mevduat toplamının %88’ine ulaşmış, kredi hacminin ise %176’sı seviyesinde gerçekleşmiştir.

Bankaların türev ürünleri ile ilgili olarak yaptıkları işlemlerin dağılımına baktığımızda özel sermayeli ticaret bankalarının özellikle öne çıktığı toplam işlem hacminin %74’ünü oluşturduğu görülmektedir. Tablo 4 sektördeki banka türlerine göre türev ürünleri için bankaların yoğunlukta kullanıldıklarını göstermektedir.

Tablo 4. Bankaların Döviz ve Faiz Haddi İle İlgili İşlemlerinin Dağılımı(%)

Bankalar	1995	1997	1998	1999	2000
Ticaret Bank.					
Kamu Ser.Bank	2	3	2	2	3
Özel Ser.Bank.	78	65	79	60	77
Fondaki Bank.	-	-	-	20	4
Yabancı Bank.	14	22	17	16	14
Türkiye’de Kü.	7	11	7	6	5
Yabancı Bank					
Türkiye’de Şube	7	15	10	10	9
Açan Yab. Bank.					
Ticaret Bank.	94	96	98	93	98
Top.					
Kal.veYat.Ban.					
Kamu Ser. Ban.	4	2	1	1	1
Özel Ser. Bank.	2	-	-	-	-
Yab. Ser. Bank	-	2	1	-	1
Kalkınma ve	6	4	2		2
Yat. Bank. Top.					
GENEL TOP.	100	100	100	100	100

*Tablo 3’deki bilgilere dayanılarak oluşturulmuştur.

1996 yılında ticaret bankaları türev ürünleri işlemlerinin %94’ünü, kalkınma ve yatırım bankaları ise %6 sini gerçekleştirirken,

2000 yılında bu oranlar sırasıyla %98 ve %2 olmuştur. Böylece ticaret bankaları türev ürünleri işlemlerinin neredeyse tamamını gerçekleştirmeye başlamışlardır. Ticaret bankaları içerisinde ise en büyük pay özel sermayeli bankalara aittir. Bu bankaların toplam işlem hacmi içindeki payı 1997 yılı hariç fondaki bankalarla birlikte %80 civarında gerçekleşmektedir. Dolayısıyla özel sermayeli bankaların, bankacılık sisteminde karşılaşılan döviz kuru ve faiz oranı risklerine karşı daha duyarlı oldukları ve risk yönetimine diğer bankalardan daha fazla önem verdikleri anlaşılmaktadır. Ancak riski kontrol etme amacıyla ortaya çıkmış olan türev ürünlerin günümüzde risk alma ürünleri haline gelmiş olması nedeniyle spekülasyon amaçları da kullanıldığı unutulmamalıdır.

Türev ürünleri muhasebe teknolojisi açısından bilanço dışı ürünlerdir. Çünkü geleneksel varlık ve yükümlülükten ziyade şartlı varlık ve yükümlülüklerin doğmasıyla neden olurlar. Dolayısıyla bankaların doğrudan bilanço içinde yer almadan bankanın kar-zarar hesabı aracılığıyla etkileyen ve bilanço dışı yükümlülükleri içerisinde yer alan türev ürünler, Türk bankacılık sisteminde altı kategoride işlem görmektedir. Bunlar:

- Vadeli döviz alım-satım işlemleri,
- Para ve faiz swap işlemleri,
- Para ve faiz opsiyonları,
- Futures para işlemleri,
- Futures faiz alım-satım işlemleri ve,
- Diğer işlemlerdir.

Ülkemizde türev ürünler işlemlerinin yeterince gelişme sağlayamaması bankalarda kullanılan türev ürünler çeşitliliğinde de kendisini göstermektedir. Tablo.5'de Türk Bankacılık Sisteminde ürün çeşitlerine göre gerçekleştirilen türev ürünleri işlemlerinin hacimleri yer almaktadır.

¹¹ Saime ÖNCE, *Türev Ürünlerin Muhasebe Sorunları ve Bankalar İçin Muhasebeleştirilme Şekilleri*, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, No:192, Eskişehir, 1995, s.10.

Tablo 5. Türk Bankacılık Sisteminde Türlerine Göre Türev Ürünleri İşlemleri (Milyar TL)

Türev Ürünler	1997	1988	1999	2000
Vadeli Döviz Alım Satım İşlemleri	5.370.823	11.321.969	33.556.910	43.026.160
Para ve Faiz Swap İşlemleri	1.052.230	2.214.376	5.083.976	12.011.367
Para ve Faiz Opsiyonları	56.302	480.334	1.193.832	2.119.648
Futures Para İşlemleri	45.227	501.105	1.070.519	1.542.737
Futures Faiz Alım-Satım İşlemleri	209.298	352.832	218.793	199.068
Diğer İşlemler	208.389	317.214	1.197.911	1.336.449
Toplam	6.942.69	15.187.83	42.321.21	58.235.72

*Veriler Türkiye Bankalar Birliği tarafından 1998,1999, 2000 yıllarında yapılmış ve burada sunulmuştur.

Yapılan işlemlerin büyük çoğunluğunu vadeli döviz alım satım işlemleri ile para ve faiz swap işlemleri oluşturmaktadır. 1997-2000 yılları arasında gerçekleştirilen toplam işlem hacimlerinin yaklaşık %90'ını bu iki işlem gerçekleştirilmektedir. Diğer ürün çeşitleri ise henüz yaygın olarak kullanılmamaktadır.

Bankacılık sisteminde gerçekleştirilen türev ürünler işlemlerinin ürün çeşitlerine göre yüzde dağılımı ise Tablo.6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Türk Bankacılık Sisteminde Türlerine Göre Türev Ürünleri İşlemlerinin Dağılımı (%)

Türev Ürünler	1997	1988	1999	2000
Vadeli Döviz Alım Satım İşlemleri	77	75	79	71
Para ve Faiz Swap İşlemleri	15	15	12	20
Para ve Faiz Opsiyonları	1	3	3	4
Futures Para İşlemleri	1	3	2	3
Futures Faiz Alım-Satım İşlemleri	3	2	-	-
Diğer İşlemler	3	2	2	2
Toplam	100	100	100	100

*Tablo 5'deki bilgilerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

1997 yılında toplam işlem hacminin %77'sini vadeli döviz alım-satım işlemleri gerçekleştirmekte, ikinci sırada ise %15 ile para ve faiz swap işlemleri yer almaktadır. Para ve faiz opsiyonları, futures para işlemleri, futures faiz alım-satım işlemleri ve diğer işlemlerin payı ise %8 civarındadır. 2000 yılında da durum pek farklı değildir. Yine vadeli döviz alım-satım işlemleri ve para ve faiz swap işlemleri toplam işlem hacminin %91'ini oluşturmaktadır.

Son yıllarda bankacılık sektöründe türev ürünler kullanımının belirli ölçüde arttığı ve yaşanan finansal krizlerin de bu artışta etkili olduğu görülmektedir. Ancak gelişmiş ülkelerin finans sektörlerindeki türev ürünleri işlem hacimleriyle karşılaştırıldığında, bu ürünlerin ülkemizde halen istenilen ölçüde gelişmediği ve gereken öneminin sağlanmadığı anlaşılmaktadır.

Gelişmiş G-10 üyesi ülkelerin bankalarına ait 1998 yılı toplam varlıkları ve türev ürünleri işlem hacimleri ile türev ürünlerin toplam varlıklara oranı Tablo.7'de Türkiye'deki durum ile karşılaştırılmaktadır.

Tablo.7. Bazı Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye'deki Bankaların Türev Faaliyetleri Milyon Dolar

Ülkeler	Toplam Varlık	Türev Ürünler	Türev Ürün/Top.Var.
Belçika	535.909	1.626.057	3.0
Kanada	819.560	4.538.470	5.5
Fransa	1.904.509	11.459.449	6.0
Almanya	2.744.340	11.539.386	4.2
İtalya	746.096	938.675	1.3
Japonya	2.528.134	13.650.972	5.4
Hollanda	1.119.784	3.926.012	3.5
İsveç	201.008	1.303.536	6.5
İsviçre	1.097.714	15.572.351	14.2
İngiltere	1.831.824	10.777.207	5.9
ABD	2.468.882	36.274.069	14.7
TÜRKİYE	117.396	48.414	0.41

* Gelişmiş ülkelere ait tablo bilgileri BIS ve IOSCO tarafından aşağıya hazırlanan "Trading and Derivatives Disclosures of Banks and Securities Firms in 1998" raporlarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Türkiye yerel verileri ise Türkiye Bankalar Birliği yayınlarından elde edilmiş olup, rakamlar 1998 yılı sonu itibariyle dolar kuruna çevrilmiştir.

Gelişmiş ülkelerin finans sistemi içerisinde yer alan bankaların türev ürünleri işlem hacimleri, bilanço büyüklüklerinin çok üstünde gerçekleşmektedir. Bu ülkelerin hepsinde bankacılık faaliyetleri içerisinde türev işlemlerin payı çok yüksek iken, ülkemizde bankaların türev işlemleri toplam bilanço büyüklüğünün çok gerisinde kalmıştır. Toplam varlık büyüklüğü açısından bakıldığında; Türkiye'ye çok yakın olan İsveç'te bile türev ürün işlem hacmi toplam varlıkların 6,5 kat fazlasıyla gerçekleşmiştir. ABD ve İsviçre gibi ülkelerde ise türev ürünlerin işlem hacmi büyüklüğü toplam varlıkların 14 katından daha fazladır.

Türev ürünleri işlem hacminin toplam varlıklar içerisindeki payları incelendiğinde gelişmiş ülkeler ortalamasıdır 6,3 olduğu ve bu oranın Türkiye'deki oranı çok üstüne bir büyüklüğe sahip olduğu görülmektedir. Türev ürünlerin toplam varlık içindeki payını en düşük olduğu İtalya'da bile türev ürün işlem hacmi, Türkiye'de yaklaşık 20 katı fazlasıyla gerçekleşmiştir.

Dolayısıyla son yıllarda Türk bankacılık sistemi içerisinde türev ürünlere yönelik işlemlerde ciddi artışlar yaşanmış olmasına rağmen, gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında ülkemizin henüz türev faaliyetleri konusunda yetersiz gelişmediği ve gelişmiş ülkelerin çok gerisinde kaldığı ortaya çıkmaktadır.

Ülkemizde yapılan türev faaliyetlerin önemli bir bölümünü vadeli döviz alım-satım işlemleri oluşturmaktadır. Bu işlemler bankaların likidite pozisyonlarını kurulsizine karşı koymak ya da müşterilerinin bu konudaki taleplerini yerine getirmek amacıyla yapılabildiği gibi spekülasyon ya da vergi yükümlülüklerinden kaçınma amacıyla da kullanılmaktadır.

Genellikle vadeli işlemler büyük ölçüde spot piyasalardaki fiyat hareketlerine bağlı olarak hareket ettiği için spot piyasalardaki gelişmeler vadeli işlemleri de etkilemektedir. Ancak ülkemiz spot piyasalarındaki işlemler, yaşanan güven sorunu nedeniyle sınırlı sayıda katılımcı arasında cereyan ettiği için bu piyasalardaki güven sorunu çözülmeden ve piyasalar yeterince derinliğe kavuşturulmadan ülkemizde vadeli işlemler piyasalarının gelişimi çok yavaş gerçekleşecektir.

Bu nedenle piyasalardaki güven bunalımının ortadan kalkması ve gerekli yasal düzenlemelerin hazırlanması halinde ülkemiz bankacılık sistemindeki mevcut rekabet ortamı ve sistemin sağlam teknik altyapısı dikkate alındığında türev ürünler işlemlerinin önümüzdeki yıllarda artarak ve yaygınlaşarak devam edeceği tahmin edilmektedir.

SONUÇ

Çalışmamızda, dünya finans piyasalarında risklerin artması ve buna paralel biçimde artan krizlerle bağlantılı biçimde, risklerden korunmaya dönük türev ürün işlem hacminin de hızla arttığı ortaya çıkmıştır. Bu artış dünya ticaret hacmindeki artıştan daha hızlı bir biçimde gerçekleşmektedir.

Ülkemizde ise türev ürünler 1980'li yıllarda kapalı ekonomi politikasıyla, ihracata yönelik bir ekonomi politikası kapsamında yönünde değişmesiyle birlikte tanınmaya ve kullanılmaya başlamıştır. Özellikle 1994 finansal krizi bu ürünlerin kullanımı konusunda bankaları etkilemiştir.

Ülkemizde türev ürün işlem hacminin çok önemli bir kısmının özel sermayeli bankalara gerçekleştiği görülmektedir. Yapılan işlemler içinde en büyük payın vadeli döviz alım-satım işlemlerine ait olduğu, ikinci sırada ise para ve faiz swap işlemlerinin yer aldığı belirlenmiştir.

Gerçek riskleri koordine etmekte pek ilasyon amaçlı da olsa son yıllarda Türk bankacılık sisteminde türev ürünlerin işlem hacminde yaşanan gelişmeler, gelişmiş ülkelerin finans sektörlerindeki türev ürünleri işlem hacimleriyle karşılaştırıldığında, bu ürünlerin ülkemizde hâlen sınırlı ölçülerde gelişmediği ve gelişmiş ülkeleri bir hayli geriden takip ettiği ortaya çıkmaktadır.

Ancak vadeli işlemlerin spot piyasalarla bağlantısı dikkate alındığında, ülkemiz spot piyasalarında yaşanan güven sorunun ortadan kalkması ve bu piyasaların yeterince derinliğe kavuşturulması, vadeli işlem piyasalarının gelişiminin temel koşulu olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

ALPAN, Fulya, *Örneklerle Futures Anlaşmalar ve Opsiyonlar*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1999.

ASOMEDYA Dergisi, "Finansal Risk Yönetimi Dosyası", *ASO Dergisi*, Ankara, Ocak, 2001.

BASEL COMMITTEE and IOSCO, "Trading and Derivatives Disclosures of Banks and Securities Firms Results of The Survey of Public Disclosures in 1998 annual reports", December, 1999.

BIS, "Foreign Exchange and Derivatives Market Activity in 2001", *Triennial Central Bank Survey*, Mayıs, 2002.

ÇAYLAN, Ali, *Finansal Teknikler*, Elkin Kitabevi Yayıncılık, Etiler, 2002.

ERSAN, İnanç, *Finansal Türevler*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1998.

KESKİN, Ekrem, *Bankacılıkta Risk ve Sermaye*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1993.

KIRIM, Armut, "Mali Risk Nedir Nasıl Yönetilir?", *Finans Dünyası Eki*, Sayı:32, Ağustos, 1992.

KORKMAZ, Turhan, *Hisse Senedi Opsiyonları ve Opsiyon Fiyatlama Modelleri*, Elkin Kitabevi Yayıncılık, Bursa, 1999.

OCC, *OCC Bank Derivatives Report Fourth Quarter 2001*, No:219, Washington DC, 2001.

OECD, *Accounting Standard Harmonization, New Financial Instruments*, No:6 Paris, 1991.

ÖNCE, Saim, *Türev Ürünlerin Muhasebe Sorunları ve Bankalar İçin Muhasebeleştirme Şekilleri*, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, No:192, Eskişehir, 1995.

TÜRKİYE BANKALAR BİRLİĞİ, *Bankalarımız (1998-1999)*, 2000, TBB Yayınları, İstanbul.

TEKER, Suat, *Faiz Oranı ve Döviz Kuru Riski Yönetimi*, Ekonomik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.